

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ
РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Методичні рекомендації

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України М. С. Цуцкірідзе*

Харків 2025

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 27 грудня 2024 року)*

Авторський колектив:

Шевчишен А. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення;

Тетерятник Г. К. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Одеського державного університету внутрішніх справ;

Абламський С. Є. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Глобенко Г. І. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Гаркуша А. Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Захарко А. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Мудрецька Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Одеського державного університету внутрішніх справ;

Павлова Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Санаков Д. Б. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Віткалова А. Є. – старший слідчий в ОВС 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, майор поліції.

Рецензенти:

Степанюк Р. Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Лук'яненко Ю. В. – кандидат юридичних наук, прокурор Окружної прокуратури міста Суми Сумської області

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Ознаки спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ Кримінального кодексу України	6
2. Підстави та умови для здійснення розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ Кримінального кодексу України	10
3. Процесуальний порядок залучення захисника під час спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ Кримінального кодексу України. Порядок вручення процесуальних документів	18
4. Особливості доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ Кримінального кодексу України	23
5. Аналіз судової практики	36
Додатки	46

ВСТУП

Правовий інститут спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень запроваджено в кримінальний процес України у 2014 р. У правовій доктрині такі провадження називаються «розгляд за відсутності обвинуваченого (заочне судове засідання)», щоб відрізнити його від схожих кримінальних проваджень, наприклад, у яких обвинувачений не виконав обов'язки та втік. Головною метою, яку законодавець закладав під час запровадження вказаного інституту, є забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності особи за вчинене нею кримінальне правопорушення. Зазначене цілком корелюється з таким завданням кримінального провадження: «щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини... і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» (ст. 2 КПК України).

В умовах повномасштабного вторгнення російських військ і тимчасової окупації ними окремих регіонів України, одним із важливих завдань стала боротьба з внутрішніми загрозами національній безпеці та державному суверенітету України, зокрема зрадниками, колаборантами як на окупованих, так і на деокупованих територіях, які співпрацювали з ворогом або продовжують надавати допомогу у підривній діяльності проти України, а також тими особами, які проживають на підконтрольній території України, проте виправдовують або заперечують збройну агресію РФ проти України, глорифікують осіб, які її здійснили. Вказане стало можливим завдяки змінам, унесеним до кримінального законодавства України, зокрема й Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 15 березня 2022 р. № 2108-IX, яким доповнено Кримінальний кодекс України новою ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» та встановлено кримінальну відповідальність за окремі незаконні дії та форми співпраці з ворогом. Наприклад, з березня 2022 р. по жовтень 2024 р. зареєстровано 9 тис. 200 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України¹. Тому питання кримінально-правової протидії колабораційній діяльності в умовах сьогодення є надзвичайно актуальним і водночас складним.

Слід зауважити, що ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» неодноразово піддавалася фаховому аналізу правників, зокрема й в аспекті співвідношення з іншими складами кримінальних правопорушень, такими як: державною зрадою, пособництвом державі-агресору, виправдовуванням,

¹ Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.

визнанням правомірною, запереченням збройної агресії РФ проти України, глорифікацією її учасників, пропагандою війни та ін.

Для забезпечення належного розслідування вказаної вище категорії кримінальних проваджень положення КПК України визначають комплекс процесуального інструментарію. Проте значна кількість кримінальних проваджень стосовно колабораційної діяльності розпочинається і закінчується за відсутності підозрюваного, що значно ускладнює процедуру досудового розслідування. За таких обставин, а також із метою виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України стосовно того, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини², законодавець Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 р.³ запровадив, а в подальшому низкою законодавчих актів значно удосконалив процедуру здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07.10.2014 № 1689-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>.

1. ОЗНАКИ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 111¹ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Згідно з ч. 1 ст. 297¹ КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється за загальними правилами досудового розслідування з урахуванням положень статей 297¹–297⁵ КПК України. У ч. 2 ст. 297¹ КПК України зазначено, що спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо певного переліку злочинів, серед яких ст. 111¹ КК України.

Можна виокремити такі характеристики досліджуваного інституту:

1) здійснюється на підставі ухвали слідчого судді щодо злочинів, визначених ч. 2 ст. 297¹ КПК України;

2) здійснюється стосовно підозрюваного. Тобто особа спочатку має бути повідомлена про підозру (ч. 1 ст. 297¹ КПК України);

3) участь захисника обов'язкова (п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України);

4) підозрюваний переховується від органів слідства й суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, із метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук (ч. 2 ст. 297¹ КПК України);

5) провадження здійснюється за відсутності підозрюваного, але копії всіх процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику (ч. 2 ст. 297⁵ КПК України)⁴.

З клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді має право звернутися прокурор або слідчий за погодженням з прокурором. У клопотанні зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;

4) відомості про те, що підозрюваний виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або відомості про оголошення підозрюваного в міжнародний розшук;

⁴ Лахова О. В., Гердова К. О. Проблемні аспекти інституту спеціального досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 526–531. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/137>.

5) виклад обставин про те, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;

6) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

Отже, за наявності підстав, визначених ч. 2 ст. 297¹ КПК України, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором складають клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, яке подається слідчому судді місцевого суду першої інстанції, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування, який проводить досудове розслідування, у якому подається таке клопотання.

Клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею. Згідно зі ст. 297⁴ КПК України під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи, щодо якої подано клопотання стосовно вчинення кримінального правопорушення, та перевірити, наприклад, що особа оголошена у міжнародний розшук. За результатами розгляду клопотання слідчий суддя приймає ухвалу, в якій зазначає мотиви задоволення або відмови у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Відповідно до ст. 297⁴ КПК України слідчий суддя задовольняє клопотання прокурора або слідчого за погодженням із прокурором, якщо ними:

1) доведено переховування підозрюваного від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності;

2) надано достатньо доказів для підозри особи, щодо якої подано клопотання, у вчиненні кримінального правопорушення;

3) доведено факт оголошення особи в міжнародний розшук⁵.

У клопотанні сторона обвинувачення має зазначити обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, а слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи, щодо якої подано клопотання у вчиненні кримінального правопорушення. Саме доведення слідчим, прокурором цих умов й обставин є підставою для прийняття судового рішення щодо здійснення спеціального (заочного) досудового розслідування.

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Крім набуття особою процесуального статусу підозрюваного, іншою підставою, яка повинна бути обов'язково врахована при наданні дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*), є доведення стороною обвинувачення, що підозрюваний виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або відомості про оголошення підозрюваного в міжнародний розшук.

Загальні положення щодо розшуку підозрюваного містяться у ст. 281 КПК України, зокрема зазначається, якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, слідчий, прокурор оголошує розшук такого підозрюваного. Про оголошення розшуку виноситься окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам.

Підтвердити факт перебування підозрюваного за межами України можливо шляхом проведення комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема отримання письмових повідомлень від підрозділів Державної прикордонної служби щодо перетину державного кордону громадянами України, включаючи відеофіксацію, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (статті 263, 264 КПК України) тощо⁶.

Вирішуючи питання про здійснення спеціального досудового розслідування, слідчий суддя повинен переконатися в наявності фактичних підстав для прийняття такого рішення. Серед таких підстав слід назвати:

- а) наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111¹ КК України;
- б) переховування підозрюваного від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;
- в) оголошення підозрюваного у міжнародний розшук.

За відсутності таких підстав слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, про що постановляє ухвалу.

⁶ Нікітенко В. М. Проблеми визначення підстав для застосування спеціального досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 349–353. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/80>.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає мотиви задоволення або відмови у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Основною проблемою розслідування колабораційної діяльності є той чинник, що основна їх кількість вчиняється на непідконтрольній території. Це ускладнює проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) та процесуальних дій з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Щодо обставин, які підлягають доказуванню, то окрім загальнообов'язкових, які передбачені ст. 91 КПК України, у зв'язку з непідконтрольністю територій, де вчиняється зазначене кримінальне правопорушення, та відсутністю особи, яка підозрюється у його вчиненні, є необхідність встановлення додаткових обставин, а саме: можливість здійснення наклепу на особу; можливість видозмінення інформації, що свідчить про вчинення злочину на шляху від першоджерела до правоохоронних органів; можливість вчинення певних дій, які утворюють склад злочину під дією фізичного чи психологічного примусу. Наявність вказаних обставин повинна детально перевірятись, з метою виключення можливості безпідставного притягнення до відповідальності наших громадян, які перебувають під окупацією, оскільки це їх положення позбавляє можливості відстоювати свої права, та, що теж важливо, безпідставне притягнення до відповідальності призведе до репутаційних втрат нашої держави серед населення, яке ми будемо намагатись повернути в наше правове поле після деокупації територій. Основним джерелом доказів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, які вчиняються на окупованих територіях, є цифрові докази.

В аспекті пошуку такої інформації потрібно на постійній основі здійснювати моніторинг, виявляти та фіксувати її. Задля підвищення ефективності такої роботи потрібно створювати постійно діючі групи інформаційного моніторингу, які будуть виявляти зазначені факти та направляти до органів досудового розслідування для прийняття рішення про внесення їх до ЄРДР⁷.

Якщо підозрюваний, стосовно якого слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, затриманий або добровільно з'явився до органу досудового розслідування, подальше досудове розслідування щодо нього здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК України.

⁷ Лісніченко Д. В. Шляхи вдосконалення процесуального порядку та методики розслідування злочинів пов'язаних з вчиненням державної зради та колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 768–771. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/185>.

Відомості щодо підозрюваних, стосовно яких слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, невідкладно, але не пізніше 24 годин після постановлення ухвали, вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань і публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора.

Повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. З моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора підозрюваний вважається належним чином ознайомлений з її змістом.

Друкований орган, у якому публікуються протягом наступного року повістки про виклик підозрюваного, визначається не пізніше 1 грудня поточного року в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Друкованим засобом масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, в якому розміщуються, зокрема повістки про виклик підозрюваного, стосовно якого здійснюється спеціальне досудове розслідування, визначено газету «Урядовий кур'єр», у якому у 2022 р. розміщуються повістки про виклик осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, та інші відомості⁸.

2. ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 111¹ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У ч. 2 ст. 297¹ КПК України передбачено, окрім виключного переліку злочинів, ще й певні обов'язкові умови, зокрема умови «з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук». Для оголошення особи в міжнародний розшук особа має отримати статус підозрюваного. У справах міжнародного переслідування момент, з якого особа має статус підозрюваного, є ключовим. На практиці сторона обвинувачення вручає повідомлення про підозру особі двічі.

⁸ Про друкований засіб масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, в якому у 2021 році розміщуються повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформація про процесуальні документи : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 № 1302 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1302-2020-p>.

Таке повідомлення, як правило, має формальний характер і здійснюється виключно з метою дотримання вимог для оголошення особи в міжнародний розшук.

У випадку встановлення місцезнаходження особи поза межами України, у правоохоронних органів знову виникає необхідність вручити особі повідомлення про підозру через запит Офісу Генерального прокурора. Якщо запит Офісу Генерального прокурора буде задоволено, особі *de jure* вдруге буде вручено підозру.

Варто зазначити, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) визначає «кримінальне обвинувачення» як офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про те, що ця особа вчинила кримінальне діяння, при цьому в деяких випадках це може робитися у формі інших заходів, здійснення яких несе в собі таке твердження і по суті так само впливає на становище підозрюваного (рішення у справі «Екле проти Німеччини» від 15 липня 1982 р., п. 73).

Також Європейським судом з прав людини як висунення обвинувачення визнаються, зокрема, такі обставини:

- арешт особи (рішення у справі «Вемгофф проти Німеччини» від 27 червня 1968 р.);⁹

- офіційне повідомлення про намір здійснення стосовно особи кримінального переслідування (рішення у справі «Ноймайстер проти Австрії» від 27 червня 1968 р.);¹⁰

- початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи (рішення у справі «Рінгайзен проти Австрії» від 16 липня 1971 р.)¹¹.

Зобов'язання щодо інформування обвинуваченого про характер і причину обвинувачення лежить виключно на стороні обвинувачення й не може бути виконано за допомогою пасивного надання інформації без звернення

⁹ Рішення Палати ЄСПЛ у справі «Ганновер проти Німеччини» від 24.06.2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_324.

¹⁰ Case OF Neumeister v. Austria (Application no 1936/63) : Judgment of European Court of Human Rights of 27 June 1968 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544>.

¹¹ Case of Ringeisen v. Austria (merits) (Application no 2614/65) : Judgment of European Court of Human Rights of 16 July 1971 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544>.

на неї уваги сторони захисту (рішення у справах «Mattoccia v. Italy», п. 65¹²; «Chichlian and Ekindjian v. France», п. 71¹³).

Обвинувачений повинен дійсно отримати інформацію. Правової презумпції отримання недостатньо (рішення у справі «C. v. Italy (dec.)»¹⁴).

Незрозуміла й неофіційна інформація не є достатньою (рішення у справі «Шомоді проти Італії», п. 75¹⁵).

Таким чином, особа може вважатися такою, що набула статусу підозрюваного, лише після вручення їй повідомлення про підозру шляхом міжнародного співробітництва¹⁶.

Наступним кроком після вручення підозри є оголошення особи в міжнародний розшук.

Метою оголошення особи в міжнародний розшук є:

– початок щодо особи заочного кримінального провадження (in absentia);

– заочне обрання щодо особи запобіжного заходу з подальшим зверненням для подальшого звернення до Інтерполу;

– встановлення Інтерполом місцезнаходження особи;

– затримання й екстрадиція особи.

Наразі в Україні діє лише один спосіб оголошення особи в міжнародний розшук – звернення до Інтерполу. Про це зазначає Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол¹⁷.

¹² Case of Mattoccia v. Italy (Application no. 23969/94) : Judgment of European Court of Human Rights of 25 July 2000 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58764>.

¹³ Case of ChichlianandEkindjian v. France (Application no. 10959/84) : Judgment of European Court of Human Rights of 24 November 1989 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62169>.

¹⁴ Case of T.C. c. Italie (Application no. 54032/18) : Judgment of European Court of Human Rights of 19 May 2022 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-13666>.

¹⁵ Case of Somogyi v. Italy (Application no. 67972/01) : Judgment of European Court of Human Rights of 18 May 2004 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61762>.

¹⁶ Швердін М. Міжнародний розшук особи як необхідна умова спеціального (заочного) кримінального провадження (in absentia): проблеми правозастосування // Юрліга : сайт. https://jurliga.ligazakon.net/analitics/197523_mzhnarodniy-rozshuk-osobi-yak-neobkhdna-umova-spetsalnogo-zaochnogo-krimlnalnogo-provadhennya-in-absentia-problemi-pravozastosuvannya.

¹⁷ Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : наказ МВС України, Офісу Ген. прокурора, Нац. антикорупц. бюро України,

Якщо є відомості про те, що особа підозрюваного перебуває поза межами України, то це є підставою для оголошення міжнародного розшуку. Подальші дії правоохоронних органів полягають у такому:

1) винесення постанови про оголошення особи в міжнародний розшук;
2) звернення до Національного центрального бюро Інтерполу із запитом про встановлення місцезнаходження особи (так звана «синя картка» (BLUE NOTICE);

3) у разі відповідності вимогам НЦБ Інтерполу переадресовує запит у Генеральний секретаріат Інтерполу (м. Ліон, Франція), де запит розглядається і, у випадку задоволення запиту, Секретаріат направляє його до виконання;

4) при встановленні місцезнаходження особи за «синьою картою» Секретаріат надсилає відповідному слідчому органу в Україні відомості щодо місцезнаходження особи;

5) слідчий звертається до Офісу Генерального прокурора щодо звернення до компетентного правоохоронного органу відповідної країни щодо вручення особі повідомлення про підозру.

Для оголошення особи в міжнародний розшук необхідна публікація щодо особи «червоної картки» (RED NOTICE) Інтерполу – вимоги арешту особи та подальшої екстрадиції. Інші картки (зокрема, синя) можуть стосуватися також і осіб, що не мають статусу підозрюваного, а отже, не можуть підтверджувати факт оголошення підозрюваного в міжнародний розшук.

Для запиту публікації Генеральним секретаріатом Інтерполу Червоного оповіщення правоохоронний орган України надсилає уповноваженому підрозділу формуляр для запиту публікації Червоного оповіщення, а також таку інформацію та документи:

– стислий і зрозумілий опис злочину, вчиненого особою, яка розшукується, зокрема час, місце, спосіб та інші суттєві обставини вчинення злочину (друкований текст обсягом до однієї тисячі знаків, зокрема в перекладі на одну з робочих мов Інтерполу), а також інформацію про особисту участь особи у вчиненні злочину, мотиви, з яких його вчинено, та завдану шкоду;

– положення статті Кримінального кодексу України, за якою кваліфікується злочин;

– відомості про максимально можливе покарання, передбачене статтею Кримінального кодексу України, призначене судом покарання або невідбуту частину покарання відповідно до вироку суду;

– місцезнаходження за кордоном особи, яка розшукується, якщо інше не передбачено чинними міжнародними договорами України (за наявності), або дані, які вказують на можливе перебування за кордоном особи, яка розшукується (підтверджена інформація про виїзд особи, яка розшукується, за межі України або про наявність в особи родинних та інших зв'язків за межами України тощо);

– завірену копію витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань;

– завірену копію письмового повідомлення про підозру або обвинувального акта (зокрема, в перекладі на одну з робочих мов Інтерполу);

– завірену копію постанови про оголошення розшуку особи (постанови про зупинення досудового розслідування);

– завірену копію ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (зокрема, у перекладі на одну з робочих мов Інтерполу) на стадії досудового розслідування;

– завірені копії ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та ухвали про оголошення розшуку особи (зокрема, у перекладі на одну з робочих мов Інтерполу) на стадії судового розгляду;

– завірену копію обвинувального вироку суду, яким особу засуджено до позбавлення волі, з підтвердженням набуття ним законної сили (зокрема, у перекладі на одну з робочих мов Інтерполу), на стадії виконання вироку;

– завірену копію документа, що підтверджує громадянство, посвідчує особу чи її спеціальний статус, або заяви-анкети для внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру;

– відомості про можливі варіанти транслітерації прізвища, імені, по батькові особи, яка розшукується, та можливі варіанти їх написання іноземними мовами;

– копію доручення Держприкордонслужбі щодо розшуку в пунктах пропуску особи, яка розшукується;

– фотозображення особи, яка розшукується, із зазначенням можливої дати фотографування;

– копію дактилоскопічної карти (за наявності);

– ДНК-профіль (за наявності).

Публікація Червоного оповіщення запитується за таких умов:

– вчинене особою діяння кваліфіковано як злочин відповідно до Кримінального кодексу України;

– особу в установленому законодавством порядку оголошено в розшук правоохоронними органами України:

а) для притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше двох років;

б) для виконання вироку, яким особу засуджено до позбавлення волі на термін щонайменше шість місяців, або якщо невідбута особою частина покарання становить не менше шести місяців.

Підстави для визнання факту того, що особа перебуває у міжнародному розшуку, в КПК України не регламентуються. Проте існує вимога, за якою сторона обвинувачення зобов'язана довести факт оголошення особи в міжнародний розшук.

Відповідно до листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України»¹⁸ обов'язок доведення факту перебування підозрюваного, обвинуваченого у міжнародному розшуку покладається на слідчого, прокурора, який подав клопотання про застосування запобіжного заходу, та підтверджується відповідними відомостями (довідка, витяг із бази даних Інтерполу тощо).

Стосовно обов'язку сторони обвинувачення довести факт перебування підозрюваного в розшуку питань не виникає, але існує декілька точок зору стосовно того, чим підтверджується факт оголошення особи в міжнародний розшук.

Підтвердженням факту оголошення особи в міжнародний розшук є лише витяг із бази даних Інтерполу. При цьому витяг має містити інформацію виключно щодо особи з «червоною карткою», метою якої є арешт особи для подальшої екстрадиції. Підозрюваним, якого оголошено у міжнародний розшук (у розумінні ч. 6 ст. 193 КПК України), слід вважати виключно особу, яка перебуває у міжнародному розшуку і це підтверджується відповідними довідками та витягами із бази даних Інтерполу¹⁹.

Фактично дата винесення постанови про оголошення підозрюваного в розшук, її направлення з відповідними матеріалами до Робочого апарату Національного центрального бюро Інтерполу і є початком перебування особи в міжнародному розшуку в розумінні вимог ст. 281 КПК України. При цьому скерування цієї постанови до Робочого апарату Національного центрального бюро Інтерполу є одним із можливих шляхів міжнародного

¹⁸ Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і крим. справ від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

¹⁹ Ухвала Київського апеляційного суду від 29.07.2019 : справа № 757/31623/19-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83481349>.

розшуку, тобто є лише засобом фактичного виконання (реалізації) постанови слідчого (детектива) про оголошення особи у міжнародний розшук. Оскільки фактично діяльність із координації розшуку підозрюваних здійснюється лише в межах міжнародної системи Інтерпол, тобто міжнародного розшуку. А тому в обов'язковому порядку мають бути надані відомості про прийняття саме Генеральним секретаріатом Інтерполу відповідного рішення про оголошення особи в розшук із відповідними реквізитами такого розшукового повідомлення²⁰.

Проведення спеціального досудового розслідування під час розслідування колабораційної діяльності може бути здійснене за дотримання таких умов:

- 1) підозрюваний ухиляється від прибуття на виклик органу досудового розслідування;
- 2) підозрюваний належним чином повідомлений про дату і час проведення процесуальних дій;
- 3) підозрюваний не прибув на виклик без поважних причин або не повідомив про причини неприбуття (такі причини не були визнані поважними);
- 4) уповноваженим органом визнано можливим проведення кримінального провадження за відсутності підозрюваного (обвинуваченого).

При цьому спеціальне досудове розслідування проводиться за обов'язкової участі захисника, який залучається з моменту ухвалення рішення про його проведення, для забезпечення права особи на захист згідно зі ст. 20 КПК України.

У цьому контексті вказані положення цілком відповідають європейській практиці й актам органів Ради Європи. Так, згідно з пп. 1–9 Резолюції (75)11 Комітету Міністрів Ради Європи «Про критерії, що регламентують розгляд, що проводиться у відсутність обвинуваченого» від 19 січня 1973 р.²¹, розгляд може бути проведений за відсутності обвинуваченого за умови:

²⁰ Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19.02.2020 : справа № 991/991/20, провадження № 11-сс/991/138/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87730908>; Ухвала Київського апеляційного суду від 16.07.2019 : справа № 757/23087/19-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83172314>.

²¹ Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів 14 травня 1981 року // Судова влада України : офіц. сайт. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>.

своєчасного повідомлення особи про проведення розгляду і надання йому достатнього часу для підготовки захисту, і наявності підтвердження про фактичне отримання такого повідомлення;

проведення розгляду в загальному порядку і надання захисту права втручатися в цей процес;

забезпечення надання особі судового рішення, прийнятого за наслідками такого розгляду, і обчислення термінів на його оскарження лише з моменту вручення такого рішення;

надання особі права на оскарження судового рішення, винесеного за його відсутності;

забезпечення права особи на повторне проведення розгляду в загальному порядку, якщо його відсутність була викликана наявністю поважних причин, про які він не міг повідомити уповноважені органи.

Загальними юридичними підставами для прийняття процесуального рішення щодо проведення спеціального досудового розслідування під час розслідування колабораційної діяльності є:

1) наявність повнолітнього підозрюваного, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, і на момент ініціювання розгляду слідчим суддею питання про спеціальне досудове розслідування він оголошений у міжнародний розшук,

2) наявність щодо нього кримінального провадження стосовно кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111¹ КК України.

Отже, підставами для здійснення спеціального досудового розслідування колабораційної діяльності є:

1) вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111¹ КК України;

2) підозрюваний, обвинувачений, крім неповнолітнього, переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;

3) ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді або суду (неприсуття на виклик без поважної причини понад два рази);

4) оголошення підозрюваного, обвинуваченого в міжнародний розшук;

5) перебування підозрюваного, обвинуваченого на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором.

3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАЛУЧЕННЯ ЗАХИСНИКА ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 111¹ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ. ПОРЯДОК ВРУЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

Відповідно до приписів ст. 8 КПК України «кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини».

Прецедентна практика ЄСПЛ передбачає можливість здійснення судового провадження (*in absentia*) за умов: а) належного повідомлення обвинуваченого про судовий розгляд, який має здійснюватися щодо нього; б) обов'язкового забезпечення реалізації права на захист; в) свідомої відмови обвинуваченого від участі у судовому розгляді; г) права на повторний розгляд справи²². З урахуванням цього можна зазначити, що в справах такого різновиду має враховуватись справедливий баланс між відповідними конкуруючими інтересами.

Виходячи із системного аналізу КПК України, можна зазначити, що характерною особливістю спеціального кримінального провадження є обов'язкова участь у ньому захисника. І це не є випадковим, адже забезпечення права на захист є однією з основоположних засад кримінального провадження та важливою гарантією захисту прав і свобод людини та громадянина. Наочним підтвердженням зазначеного є приписи ст. 59, ч. 2 ст. 63, п. 5 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 11 Загальної декларації прав людини, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права й ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Право обвинуваченого бути присутнім під час судового розгляду є важливою складовою права людини на справедливий суд. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права був першим міжнародним договором, який визнав право бути присутнім. Відтоді указане право було включено до низки основоположних документів як міжнародного, так і регіонального характеру у сфері захисту прав людини. Присутність обвинуваченого під час судового розгляду гарантує, що він має змогу брати участь і розуміти провадження проти нього, зокрема під час подання і

²² Кримчук С. Г. Теоретико-правові та прикладні основи здійснення повідомлення про підозру в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2020. С. 83.

дослідження доказів. Уважається також, що обвинувачений, присутній під час судового розгляду, може краще реалізувати низку інших прав на справедливий судовий розгляд, включно з допомогою в підготовці та представленні свого захисту, консультацією та вибором власного захисника-адвоката тощо.

Спеціальне досудове розслідування є особливою формою кримінального провадження, яке здійснюється без участі підозрюваного, обвинуваченого і передбачає обов'язкову участь захисника. У спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, майже весь комплекс прав підозрюваного реалізується виключно його захисником.

Важливим чинником під час здійснення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, є обізнаність особи як про розпочате щодо неї кримінальне провадження, так і те, у чому вона підозрюється. Вказаний аспект дає підозрюваному безпосередню змогу реалізувати своє право на захист і у подальшому відстоювати власну позицію в суді, а отже, забезпечити реалізацію засади змагальності. Згідно з приписами ч. 1 ст. 297¹ КПК України спеціальне досудове розслідування може здійснюватися лише до особи, яка набула статусу підозрюваного. Проте особа може набутися такого статусу виключно за випадків, коли вжито всіх заходів для вручення їй письмового повідомлення про підозру.

Системний аналіз положень частин 1, 3 ст. 20 КПК України дає змогу зазначити, що сутність забезпечення права на захист означає надання змоги підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому для усних або письмових пояснень з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України. А оскільки спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень здійснюється за відсутності підозрюваного, тобто без його особистої участі, то важливою гарантією є участь захисника у зазначеній категорії проваджень. Тим паче, що відповідно до ч. 4 ст. 46 КПК України «захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим».

Аналіз положень КПК України, що регламентують порядок спеціального досудового розслідування, дає змогу виокремити такі особливості участі захисника:

1. Участь захисника є обов'язковою з моменту прийняття відповідного процесуального рішення (п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України).

Питання щодо початкового моменту залучення захисника під час спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень чітко не визначене в положеннях КПК України. Водночас залучення слідчим захисника на підставі п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК України є важливою гарантією права підозрюваного на захист, адже відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 7 КПК України сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, право на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*)²³. Тому в матеріалах, що додаються слідчим до клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, мають міститися відомості про залучення захисника. В іншому разі слідчий суддя буде зобов'язаний вирішити питання про залучення захисника для розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Таким чином, слідчому після погодження з прокурором клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, доцільно залучити захисника шляхом звернення до регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

2. Участь захисника є обов'язковою під час розгляду слідчим суддею клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 1 ст. 297³ КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 193 КПК України слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника.

Відповідно до ч. 1 ст. 297³ КПК України клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею не пізніше десяти днів з дня його надходження до суду за участі особи, яка подала клопотання, та захисника. Якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для залучення захисника.

²³ Коць Є. П. Проблемні аспекти залучення та участі захисника під час спеціального досудового розслідування (*in absentia*). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 343. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.59>.

3. *Захисник під час розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування має право ініціювати заслуховування будь-якого свідка (ч. 3 ст. 297³ КПК України).*

4. *Захисник має право на отримання копій процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, та копій ухвал слідчого судді чи суду.*

Для належної реалізації права на захист підозрюваного під час здійснення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, забезпечується обов'язкова участь захисника, якому надсилаються копії документів, що підлягають врученню підозрюваному (ч. 1 ст. 297³, ч. 2 ст. 297⁵ КПК України). За випадків, коли підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для його залучення.

Під час спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, здебільшого виникають обставини, за яких захисник не має прямої комунікації з підозрюваним. За таких обставин він не спроможний як належним чином погодити правову позицію з підозрюваним, так і повідомляти його про хід розслідування у кримінальному провадженні. Захисник фактично позбавлений можливості вжити заходів для отримання доказів, які спростовують підозру і змушений обмежуватись лише вивченням доказів, наданих стороною обвинувачення²⁴. Крім того, приписи КПК України не передбачають надання захиснику для ознайомлення як копії клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, так і відповідних матеріалів, якими слідчий, прокурор його обґрунтовують. Це негативно впливає на надання підозрюваному ефективної правової допомоги²⁵. Водночас для повноцінної участі у процедурі розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, захисник повинен знати обставини та матеріали кримінального провадження, оскільки він має право під час судового розгляду брати в ньому активну участь, адже відповідно до

²⁴ Пеліхос Є. Діяльність захисника як важлива гарантія забезпечення права на захист під час надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 54, т. 2. С. 116. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.2.25>.

²⁵ Глобенко Г. І. Проблемні аспекти інституту спеціального досудового розслідування «in absentia». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 391. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/97>.

параграфу 3 (b) і (c) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «кожний обвинувачений повинен мати час та можливості для підготовки свого захисту»²⁶.

Стосовно питання про достатність часу ЄСПЛ вважає, що той час, який є достатнім для отримання правової допомоги під час досудового розслідування, має визначатись на підставі конкретних обставин справи. Наприклад, у справі «Aston Little v Jamaica» («Астон Літлл проти Ямайки») встановлено порушення ст. 14 (3) (б) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права на тій підставі, що на досудовому етапі обвинуваченому дозволили порадитися з адвокатом лише пів години. Право обвинуваченого мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту є важливим елементом гарантії справедливого судового розгляду та забезпечення принципу рівності сторін. Обвинуваченому та його захиснику має бути надано достатньо часу для підготовки захисту і ця вимога поширюється на всі стадії кримінального провадження. Визначення того, що є «достатнім часом», вимагає оцінки окремих обставин кожної справи²⁷.

У справі «Bogumil v. Portugal» ЄСПЛ визначив, що незабезпечення державою достатнього часу і можливостей для підготовки офіційно призначеного адвоката для захисту у справі порушує вимоги ст. 6 (3) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому випадку заявника представляв призначений адвокат, який у процесі національного провадження не вдався до жодних дій, окрім унесення клопотання про звільнення його від участі у справі за три дні до її слухання у суді. У день суду заявникові був призначений інший адвокат, який мав лише 5 годин для ознайомлення з матеріалами справи. ЄСПЛ постановив, що в разі очевидності проблем з юридичним представництвом суди мають узяти на себе ініціативу та розв'язати таку проблему, наприклад, перенести слухання справи, щоб дати змогу новому призначеному адвокату ознайомитися з матеріалами справи.

Окремої уваги з боку слідчого потребує питання направлення процесуальних документів у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, адже відповідно до ч. 2 ст. 297⁵ КПК України «копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, обов'язково надсилаються його

²⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

²⁷ Aston Little v Jamaica, Communication No. 283/1988, U.N. Doc. CCPR/C/43/D/283/1988 (1991) // Human Rights Library : сайт. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/dec283.htm>.

захиснику». В цьому разі вельми важливим є забезпечення належної фіксації направлення захиснику відповідних процесуальних документів, оскільки відсутність відомостей про направлення документів може бути визнана порушенням права на захист.

Під час спеціального досудового розслідування факт направлення відповідних документів захиснику має містити обов'язкове процесуальне відображення в матеріалах кримінального провадження. Доцільним є направлення захиснику копії процесуальних документів у двох примірниках, один із яких для забезпечення його прав як захисника, а інший – для забезпечення прав та інтересів підозрюваного, якого він захищає²⁸.

Загалом процесуальні повноваження захисника у провадженнях «in absentia» не мають зводитись лише до одержувача копій відповідних процесуальних документів, які в подальшому підлягають врученню підозрюваному²⁹. З огляду на вказане Касаційний кримінальний суд звертає увагу на питання пасивної участі захисника у кримінальному провадженні за процедурою «in absentia» (наприклад, незаявлення ним жодних заяв чи клопотань, спрямованих на захист обвинуваченого, згода з усіма клопотаннями сторони обвинувачення, відсутність інформації про зустрічі з обвинуваченим, неузгодження з ним лінії захисту від обвинувачення), що є істотним порушенням кримінального процесуального закону і порушенням права на захист³⁰.

4. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 111¹ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Про актуальність проблематики розслідування колабораційної діяльності свідчать статистичні дані Офісу Генерального прокурора. Згідно з Єдиним звітом Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за січень – серпень 2024 р. у звітному періоді обліковано 1,976 кримінальних правопорушень за ознаками ст. 111¹ КК України, вручено

²⁸ Методичні рекомендації щодо процесуального керівництва спеціальним досудовим розслідуванням / О. В. Баулін, С. В. Шмаленя, В. М. Валентій-Гезун та ін. Київ : Ген. прокуратура України, 2017. С. 42.

²⁹ Глобенко Г. І. Проблемні аспекти інституту спеціального досудового розслідування «in absentia». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 391. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/97>.

³⁰ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia) (актуальна практика): рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по серпень 2022 року / упоряд. В. В. Щепоткіна. Київ, 2022. С. 10.

повідомлення про підозру по 756 кримінальним правопорушенням цього виду, на кінець звітного періоду не прийнято рішення в 1,336 кримінальних правопорушеннях³¹. Порівняння статистичних даних у табл. 1.2 (Злочини проти основ національної безпеки) зазначеного звіту надає підстави для висновку, що саме кримінальне правопорушення «Колабораційна діяльність» за кількістю облікованих випадків займає перше місце серед усіх кримінальних правопорушень, передбачених у розд. 1 «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України, тобто серед статей 109–114² КК України.

У ч. 2 ст. 216 КПК України зазначається, що кримінальні правопорушення, передбачені у ст. 111¹ КК України, здійснюють слідчі органів безпеки. Місце проведення досудового розслідування визначається, зокрема, за правилами ч. 2 ст. 218 КПК України таким чином: якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він зобов'язаний протягом п'яти днів з дня встановлення таких обставин письмово повідомити про них прокурора та проводити розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність. Прокурор розглядає письмове повідомлення слідчого протягом десяти днів з дня його отримання та в разі підтвердження наведених у ньому обставин зобов'язаний прийняти постанову про визначення підслідності. Прокурор у разі самостійного встановлення обставин, що свідчать про необхідність визначення іншої підслідності, протягом десяти днів з дня встановлення таких обставин зобов'язаний прийняти постанову про визначення підслідності. Така регламентація підслідності ст. 111¹ КК України зумовила, що з наведеної вище загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень у звітному періоді (січень – серпень 2024 р., розд. 4 табл. 4.1 «Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких здійснюється органами безпеки») саме органами досудового розслідування органів безпеки (слідчими підрозділами, підрозділами дізнання та уповноваженими особами інших підрозділів – ст. 38 КПК України) обліковано 1457 кримінальних правопорушень³² за ст. 111¹ КК України (становить 73,7 % від загальної кількості), повідомлено про підозру по 486 кримінальним правопорушенням цього виду (становить 64,3 % від загальної кількості), на кінець звітного періоду не прийнято рішення в 1044 кримінальних правопорушеннях (становить 78,1 % від загальної кількості).

³¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2024 року // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=254245.

³² Там само.

Аналізуючи звітні дані Офісу Генерального прокурора про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (ст. 111¹ КК України) за січень – серпень 2024 р., слід звернути увагу: повідомлено про підозру 740 особам, спеціальне досудове розслідування здійснено стосовно 189 осіб (25,5 % від загальної кількості), виявлено 415 осіб, які вчинили зазначене кримінальне правопорушення, тримання під вартою застосовано до 26 осіб, переважний вік вчинення цього кримінального правопорушення 29–54 років (308 осіб із загальної кількості), 171 особа жіночої статі, 415 осіб мають громадянство України (розд. 1 табл. 1 «Віковий, освітній склад та громадянство осіб, які вчинили кримінальні правопорушення»)³³. Тут слід наголосити, що суб'єктом колабораційної діяльності може бути лише громадянин України. Набуття нового громадянства без виходу з українського громадянства не може виключати відповідальності за вчинення колабораційної діяльності³⁴. Таким чином, є підстави вважати, що до предмета відання органів досудового розслідування Національної поліції України належить досить незначний кількісний сегмент від загальної кількості здійснюваних в Україні досудових розслідувань колабораційної діяльності.

Водночас відповідно до ч. 5 ст. 36 КПК України Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану. Так, за період дії воєнного стану, з 24 лютого 2022 р., слідчими Національної поліції України розпочато 114 053 кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів, пов'язаних із збройним конфліктом, з них за ст.111¹ КК України – 3 719. За вчинення окремих видів злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, з 24 лютого 2022 р. особам повідомлено 2 662 підозр, з них за ст. 111¹ КК України – 1 184 підозр³⁵.

³³ Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень–серпень 2024 року // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=254247.

³⁴ Розслідування колабораційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : Дакор, 2023. С. 52, 53, 107.

³⁵ Цуцкірідзе М. Документування Національною поліцією України колабораційної діяльності // Проблеми протидії колабораційній діяльності в контексті

Доказування кримінальних правопорушень колабораційної діяльності в Україні має низку специфічних особливостей, зумовлених як характером цих правопорушень, так і особливостями воєнного конфлікту.

До особливостей воєнного конфлікту насамперед слід віднести:

1) динамічність ситуації. Постійно змінюється лінія боєзйтнення, окуповані території, а також форми і методи колабораційної діяльності. Це ускладнює збір та фіксацію доказів, у низці випадків унеможливилося фізичний доступ до території вчинення правопорушень;

2) різноманітність форм колабораційної діяльності. Крім активної участі у воєнних діях на боці окупанта, колабораційна діяльність може проявлятися в формах: співпраці з окупаційною адміністрацією, поширення пропаганди, надання матеріальної допомоги окупантам тощо. Кожна форма вимагає свого врахування при плануванні розслідування, збиранні, перевірці й оцінці доказів;

3) окупанти й колаборанти мають змогу знищувати докази своїх кримінальних правопорушень, а також докази колабораційної діяльності інших місцевих жителів. Це ускладнює процес доказування;

4) отримання показань від свідків є одним із основних способів доказування, але свідки можуть боятися давати показання через можливі загрози з боку окупантів або колабораціоністів;

5) використання сучасних технологій. Сучасні технології, такі як використання безпілотних літальних апаратів, супутникових знімків, аналіз даних із соціальних мереж тощо, вимагають розроблення і постійного вдосконалення нових методик збирання доказів.

Використання сучасних технологій при розслідуванні ст. 111¹ КК України.

Звернення до можливостей штучного інтелекту з метою отримання рекомендацій про основні напрями використання сучасних технологій при розслідуванні колабораційної діяльності сфокусувало нашу увагу на таких напрямках:

1) використання геоінформаційних систем (ГІС). Застосовуються для аналізу супутникових знімків, картографічних даних та інших геопросторових матеріалів для встановлення місця події, маршрутів пересування осіб, виявлення об'єктів, що мають доказове значення;

2) використання безпілотних літальних апаратів. БПЛА використовуються для зйомки відео- та фотоматеріалів з повітря, що дає змогу отримати детальні зображення місцевості, будівель, транспортних засобів та інших об'єктів;

війни РФ проти України : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (м. Київ, 4 квіт. 2024). Київ : Нац. акад. СБУ, 2024.

3) професійне використання технічних можливостей пристроїв мобільного зв'язку, ноутбуків, комп'ютерів, інших гаджетів. Аналіз даних з мобільних телефонів, таких як геолокація, дзвінки, sms-повідомлення, фото та відео, дає змогу відновити хронологію подій та встановити контакти підозрюваних між собою та іншими особами;

4) соціальні мережі. Моніторинг соціальних мереж для виявлення публічних висловлювань, пропагандистських матеріалів, а також для ідентифікації осіб, причетних до колабораційної діяльності допомагає в доказуванні, зокрема й під час екстериторіальної дії кримінального процесуального закону;

5) аналіз даних:

– використання штучного інтелекту може бути корисним для автоматичного аналізу великих обсягів даних, зокрема розміщених в інтернет-просторі, таких як текстові документи, відеозаписи, аудіозаписи, для виявлення ключових слів, ідентифікації осіб та об'єктів;

– використання програмного забезпечення для розпізнавання обличчя з метою ідентифікації осіб на фото- та відеоматеріалах;

– системи аналізу відеоматеріалів дають змогу автоматично виявляти рух, зміни в кадрі та інші аномалії на відеозаписах;

6) фіксація і закріплення доказів:

– цифрова фото- та відеозйомка високої роздільної здатності може забезпечити детальну фіксацію матеріальних слідів правопорушення та інших важливих об'єктів;

– 3D-моделювання: створення тривимірних моделей місця події дає змогу детально досліджувати об'єкти та їх взаємозв'язки³⁶.

Особливості доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 111¹ КК України, можуть бути зумовлені:

1) об'єктивною стороною кримінального правопорушення (злочину або проступку), передбаченою в одній (декількох) із восьми частин ст. 111¹ КК України;

2) іншими елементами складу відповідного кримінального правопорушення, передбаченого в ст. 111¹ КК України;

3) місцем вчинення колабораційної діяльності, залежно від того: а) вчинена вона в електронному середовищі інтернет, або б) без використання інтернет-простору;

4) розташуванням місця вчинення колабораційної діяльності залежно від того: а) вчинена вона на території України, підконтрольній уряду України, б) вчинена на території України, тимчасово невідконтрольній уряду України, в) вчинена на невідконтрольній уряду України території,

³⁶ Gemini : сайт. URL: <https://gemini.google.com/app?hl=uk>.

яка згодом була деокупована, г) вчинена на підконтрольній уряду України території, яка згодом була тимчасово окупована, г) вчинена громадянами України на території держави-агресора, д) вчинена громадянами України, які мають також і російське громадянство на території держави-агресора, е) вчинена громадянами України на території не дружніх Україні держав (Республіка Білорусь, Ісламська Республіка Іран, Корейська Народна Демократична Республіка), є) вчинена громадянами України на території інших держав, з якими в Україні є чинні міжнародні договори про правову співпрацю в кримінальному провадженні, ж) вчинена громадянами України на території інших (нейтральних, тобто не залучених до російсько-українського конфлікту) держав, із якими немає чинних договорів про правове співробітництво, але є можливим співробітництво на засадах взаємності тощо;

5) можливістю використання засобів і маршрутів електронного спілкування осіб, які підозрюються в колабораційній діяльності, ресурсу технічних можливостей постачальників електронних комунікаційних послуг для збирання доказів;

6) специфікою роботи з матеріалами журналістських розслідувань щодо проявів колабораційної діяльності тощо.

Дослідження розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень вироків за ст. 111¹ КК України не дало змоги виокремити особливості доказування із більшості з зазначених вище випадків. Проте деякі особливості доказування все ж таки були виокремлені й будуть викладені та проаналізовані нижче.

Аналіз КПК України показує, що під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, мають бути доведеними такі обставини:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення криміна-

льного правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України.

Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Міжнародно-правове співробітництво у кримінальних справах здійснюється на підставі розд. IX «Міжнародне співробітництво

під час кримінального провадження» КПК України і чинних міжнародних договорів України (ст. 543 КПК України). Чинні міжнародні договори інкорпоровані на сайті Міністерства юстиції, зокрема у вкладках: Напрями діяльності / Міжвідомче міжнародне співробітництво, Міжнародно-правове співробітництво у цивільних та кримінальних справах³⁷ тощо. В контексті чергового продовження строку дії воєнного стану³⁸ слід звернути увагу на вихід України з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р.³⁹ За відсутності міжнародного договору України міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на засадах взаємності (ст. 543 КПК України).

Лексико-граматичне тлумачення кримінального процесуального закону щодо регламентації особливостей спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень спонукає також звернути увагу на особливості кримінального процесуального елемента предмета доказування стосовно прийняття процесуальних рішень, пов'язаних із обміном осіб, які мають процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого як військовополонених (ст. 201¹ «Скасування запобіжного заходу» КПК України, ст. 280 «Підстави та порядок зупинення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру» КПК України, ст. 282 «Відновлення досудового розслідування» КПК України, гл. 24¹ «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень» КПК України, п. 13-4⁴⁰ ч. 1 ст. 537 «Питання, які вирішуються судом під час виконання вироків» КПК).

Особливості доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України (на прикладі конкретного обвинувального вироку суду)

³⁷ Міжнародно-правове співробітництво у цивільних та кримінальних справах // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/international_legal_cooperation_in_civil_and_criminal_matters.

³⁸ Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 23.07.2024 № 3891-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3891-20>.

³⁹ Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року: Закон України від 01.12.2022 № 2783-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20>.

⁴⁰ Про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого.

Аналіз обвинувального вироку Малиновського районного суду м. Одеси за ч. 2 ст. 111, ч. 1 ст. 111, ч. 5 ст. 111⁴¹ КК України дає підстави для висновку про використання для прийняття обвинувального рішення суду таких джерел обвинувальних доказів:

- протоколи огляду відеозаписів, опублікованих на каналі відеохостингу YouToube;
- протоколи огляду сторінок Telegram-каналів;
- висновок судово-лінгвістичної експертизи;
- протокол огляду персональної сторінки особи в соціальній мережі Facebook;
- протокол огляду новинного інтернет-ресурсу;
- протокол огляду приміщення Херсонського апеляційного суду за адресою: м. Херсон, вул. 295 Стрілецької дивізії, 1а;
- доручення оперативному підрозділу УСБУ в Херсонській області та матеріали виконання доручень щодо підтвердження виконання підозрюваним заходів із переходу на бік ворога в умовах воєнного стану, підтвердження фактів багаторазових перетинів підозрюваним державного кордону;
- протоколи пред'явлення особи для впізнання;
- показання низки свідків про неодноразові публічні виступи підсудного перед зібраннями місцевих мешканців із відстоюванням антиукраїнських поглядів;
- протокол огляду копії виписки з наказу про покладення на підсудного обов'язків із контролю за роботою в умовах окупації Херсонської обласної типографії;
- протоколи огляду оригіналів та копій документів, що підтверджують виконання підсудним посадових обов'язків в умовах окупації на посаді заступника голови незаконного органу окупаційної влади – підконтрольна військам російської федерації військово-цивільна адміністрація Херсонської області;
- вилучений блокнот із особистими записами підсудного тощо.

При цьому в змісті самого вироку колегією суддів зазначається: «Процедура заочного судового розгляду не є деталізованою процесуальним законом, не має тривалої історії застосування у судовій практиці, а тому суд виходив із загальних засад кримінального провадження». Тобто суд змушений використовувати аналогію права при розгляді таких кримінальних проваджень.

⁴¹ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 18.10.2023 : справа № 490/6107/22, провадження № 1-кп/521/1249/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114387210>.

До наведених в аналізованому судовому рішенні особливостей доказування, проведеного стороною обвинувачення, слід віднести:

- огляд слідчим комп'ютерних даних у формі інтернет-публікацій, розташованих на вебресурсах, можливо, фізично розміщених за межами території України. Тобто використання екстериторіальної юрисдикції під час збирання доказів стороною обвинувачення;
- особливості проведення судових експертиз;
- доказування необхідності прийняття рішення про спеціальне досудове розслідування.

Огляд комп'ютерних даних

Ця слідча дія передбачена у ст. 237 КПК України. Проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення.

Огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі).

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.

При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст мають право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження.

Тактика проведення огляду комп'ютерних даних докладно описана в методичних рекомендаціях. Додатками до протоколу огляду комп'ютерних даних, зокрема, мають виступати, як мінімум, два носії комп'ютерних даних: перший із повною незмінною копією всіх даних з дотриманням вимог ДСТУ ISO/IES 27037:2017 шляхом гешування первинної інформації та її копій, а також другий носій комп'ютерних даних із копіями лише тих відібраних даних, що мають безпосереднє значення для кримінального провадження, скріншоти та записи екрану, виготовлені під час огляду тощо. Такий підхід щодо збереження комп'ютерних даних уявляється цілком логічним. Проте слід урахувувати, що у змісті ст. 237 КПК України не регламентується право слідчого, дізнавача, прокурора робити

копії документів, інформації, як-то передбачено, наприклад, у ст. 159 КПК України при регламентації тимчасового доступу до речей і документів⁴².

Із питаннями використання електронних носіїв інформації з медіа-контентом як джерел доказів можна ознайомитися у спеціальних методичних рекомендаціях⁴³.

Проведення судових експертиз

До найбільш застосовуваних при розслідуванні колабораційної діяльності експертиз належать:

- експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів;
- судова семантико-текстуальна експертиза;
- судова авторознавча експертиза;
- судова почеркознавча експертиза;
- судова портретна експертиза;
- судова фототехнічна експертиза;
- судова експертиза відео-, звукозапису;
- технічна експертиза документів;
- судова товарознавча експертиза;
- транспортно-товарознавча експертиза;
- судова психологічна експертиза⁴⁴.

Особливості завдань, вирішуваних питань зазначених та інших експертиз наведені в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень⁴⁵.

Доказування необхідності прийняття рішення про спеціальне досудове розслідування

Спеціальне досудове розслідування (ст. 297¹ КПК України) здійснюється на підставі ухвали слідчого судді стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук. Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали

⁴² Письменський Є. О., Головкін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. Київ : Дакор, 2023. С. 195–207.

⁴³ Використання електронних носіїв інформації з медіа-контентом у якості джерел доказів : метод. рек. / А. В. Захарко, А. Г. Гаркуша, В. В. Рогальська та ін. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 73 с.

⁴⁴ Письменський Є. О., Головкін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. Київ : Дакор, 2023. 260 с.

⁴⁵ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся. Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, які переховуються від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошені у міжнародний розшук, та розслідуються в одному кримінальному провадженні із злочинами, зазначеними у цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду. Якщо у кримінальному провадженні повідомлено про підозру декільком особам, слідчий, прокурор вправі звернутися до слідчого судді із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких наявні передбачені частиною другою цієї статті підстави, а стосовно інших підозрюваних подальше досудове розслідування у цьому самому кримінальному провадженні здійснюватиметься згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом.

За результатами моніторингу судових проваджень О. Саленко звертає увагу на таке. Як правило, виклики в кримінальних провадженнях про воєнні злочини здійснюються шляхом публікації повістки про виклик у газеті «Урядовий кур'єр» та на сайті Офісу Генерального прокурора та суду. Ефективність такого повідомлення є сумнівною, оскільки російські підозрювані (обвинувачені), ймовірно, не мають доступу до українських офіційних інтернет-порталів. У таких випадках сторона захисту клопоче (або мала б клопотати) про можливість повідомлення через соціальні мережі на російських інтернет-ресурсах, через офіційні російські інтернет-портали, такі як міністерства оборони російської федерації тощо. Здебільшого повідомлення про виклик у ЗМІ та на офіційних інтернет-ресурсах здійснюються мовою, яку розуміють обвинувачені (російською). Є випадки, коли повідомлення складені українською мовою, яку не розуміють російські підозрювані (обвинувачені). Як правило, сторона захисту звертає увагу на недосконалість таких повідомлень⁴⁶.

Направлення повідомлення про підозру та повісток підозрюваному, який перебуває на тимчасово окупованій території України, за допомогою месенджера «Viber» на номер телефону, яким користувався підозрюваний,

⁴⁶ Саленко О. In absentia у справах про воєнні злочини: проміжні висновки моніторингу // Асоціація правників України : сайт. 24.05.2024. URL: <https://uba.ua/ukr/news/in-absentia-u-spravakh-pro-vonn-zlochini>.

та підтвердження того, що він переглянув ці повідомлення, кореспондується з положеннями КПК України та можна розглядати як додатковий захід до основних способів інформування підозрюваного, передбачених КПК, як-то вручення повідомлення про підозру та повісток захиснику підозрюваного й вжиття заходів щодо їх вручення самому підозрюваному.

Окремої уваги потребують факти, коли органи державної влади вживають інших заходів як щодо встановлення місцезнаходження обвинуваченого, так і стосовно повідомлення обвинуваченого про судовий розгляд. Серед «інших» заходів встановлення місцезнаходження обвинуваченого зафіксовано такі:

- 1) звернення до Координаційного штабу з питань поводження із військовополоненими щодо перебування обвинуваченого в полоні чи ліквідації силами оборони України;

- 2) встановлення місцезнаходження чи контактів обвинуваченого або членів його родини в соціальних мережах, месенджерах тощо;

- 3) є випадки, коли сторона захисту наполягає на запитах в Службу безпеки України, які володіють базою загиблих і полонених, до кіберполіції, з метою встановлення контакту з обвинуваченим через соціальні мережі тощо. Зафіксовано поодинокі зауваження, що Координаційний штаб з питань поводження із військовополоненими не охоче надає інформацію та наголошує, що ця інформація з обмеженим доступом.

Серед «інших» можливих і розумних заходів, спрямованих на ефективне повідомлення обвинуваченого про судовий розгляд, зафіксовано такі:

- 1) направлення електронного повідомлення (повістки) на офіційну електронну адресу федеральної служби безпеки російської федерації;

- 2) направлення електронного повідомлення (повістки) на електронну адресу обвинуваченого;

- 3) направлення sms-повістки;

- 4) надсилання повістки за останнім відомим місцем проживання обвинуваченого;

- 5) направлення повідомлення на електронну адресу, де працює обвинувачений;

- 6) в одному із кримінальних проваджень обвинувачений є заступником міністра міністерства з надзвичайних ситуацій російської федерації, який у складі делегації російської федерації їздив усувати наслідки катастрофи в Туреччину. У зв'язку з тим, що його оголошено у міжнародний розшук, органами прокуратури було направлено запит до Туреччини про екстрадицію останнього на територію України. Туреччина запит України проігнорувала;

7) в іншому кримінальному провадженні представник потерпілого вийшла на зв'язок з обвинуваченим у Telegram та надіслала йому інформацію щодо кримінального провадження стосовно нього із зазначенням місця та часу розгляду справи. Обвинувачений відповів: «постараюсь успеть». Відповідно останній знає про розгляд справи і свої процесуальні права⁴⁷.

Таким чином, до особливостей доказування під час розслідування ст. 111¹ КК України належать:

- ідентифікація колабораціоністів. Використання баз даних, аналіз відеозаписів, фотографій, перехоплення комунікацій;
- фіксація фактів колабораційної діяльності. Складання протоколів огляду місця події, вилучення речових доказів, отримання показань свідків;
- доведення причинно-наслідкового зв'язку. Встановлення зв'язку між діями колабораціоніста та наслідками цих дій;
- використання судових експертиз;
- міжнародне співробітництво. Співпраця з міжнародними організаціями та правоохоронними органами інших країн для збору доказів та їх легалізації.

Оскільки особливості доказування пов'язані з роботою із відпрацювання версій, пропонуємо для використання приклади Планів розслідування кримінального провадження за ознаками вчинення кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 111¹ КК України (додатки 1, 2).

5. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Станом на жовтень 2024 р., за даними Офісу Генерального прокурора, зареєстровано 9200 кримінальних проваджень за ст. 111¹ КК України, з них 2 159 обвинувальних актів скеровано до суду. Зокрема, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) наявні 2095 вироків, із них 629 вироків проголошено за спеціальною процедурою «in absentia» (рис. 1).

⁴⁷ Саленко О. In absentia у справах про воєнні злочини: проміжні висновки моніторингу // Асоціація правників України : сайт. 24.05.2024. URL: <https://uba.ua/ukr/news/in-absentia-u-spravakh-pro-vonn-zlochini>.

Рис. 1. Статистика кримінальних проваджень за ст. 111¹ КК України

Наразі колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК України) є другим за поширеністю серед злочинів проти національної безпеки. Перше місце посідає посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), третє – державна зрада (ст. 111 КК України), четверте – пособництво державі-агресору (ст. 111² КК України)⁴⁸.

Із метою проведення всебічного аналізу та виявлення системних проблем у практиці застосування законодавства про колабораційну діяльність здійснено аналіз 2095 вироків за різними частинами ст. 111¹ КК України, зареєстрованих у ЄДРСР.

Дослідження судової практики було спрямоване на виконання таких завдань:

- визначити основні тенденції розгляду справ за окремими частинами ст. 111¹ КК України, зокрема за спеціальною процедурою «in absentia»;
- встановити кількість справ, переглянутих в апеляційній та касаційній інстанціях, зокрема за спеціальною процедурою «in absentia»;
- виокремити переважне обрання тримання під вартою як запобіжного заходу підозрюваному на етапі досудового слідства;

⁴⁸ Гловюк І. В. Питання доказування за ст. 111-1 КК України: аналіз вироків // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 28–33.

– дослідити в ході судового процесу умисел заподіяти шкоду національній безпеці в діях обвинувачених, добровільності вчинення діяння;
 – виявити тенденції у практиці розгляду справ за ст. 111¹ КК України, визначених в ході попереднього дослідження, а саме: нечітке розмежування складів та кваліфікації дій, що можуть підпадати під колабораційну діяльність або пособництво державі-агресору із іншими складами злочинів (рис. 2).

Рис. 2. Статистичні дані щодо скерованих обвинувальних вироків

З огляду на результати статистичних даних, відображених на рис. 2, можна зробити висновок, що лише 2159 (23,5 % від загальної кількості розпочатих кримінальних проваджень) скеровано обвинувальних актів за ст. 111¹ КК України до суду для прийняття рішення по суті. Із 2095 вироків, що становлять майже 23 % від загальної кількості розпочатих

кримінальних проваджень, за спеціальною процедурою «in absentia» – 629, що становить 7 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень.

Результати аналізу вироків дозволили виокремити питання, що мають бути розглянуті в аспекті кримінального процесуального доказування. Станом на жовтень 2024 р. у ЄДРСР наявні 629 вироків за спеціальною процедурою «in absentia» у справах за ст. 111¹ КК України:

- за ч. 1 ст. 111¹ КК України – 5;
- за ч. 2 ст. 111¹ КК України – 2;
- за ч. 3 ст. 111¹ КК України – 63;
- за ч. 4 ст. 111¹ КК України – 29;
- за ч. 5 ст. 111¹ КК України – 264;
- за ч. 6 ст. 111¹ КК України – 10;
- за ч. 7 ст. 111¹ КК України – 256;
- за ч. 8 ст. 111¹ КК України – 0.

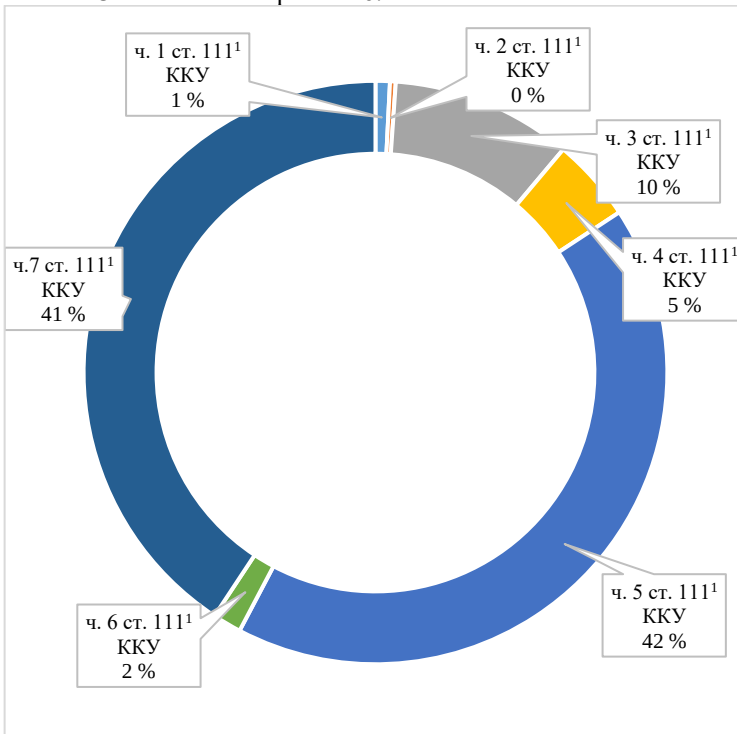

Рис. 3. Відсоткове співвідношення вироків за спеціальною процедурою «in absentia»

Спостерігається певна рівність між двома різними частинами ст. 111¹ КК України, а саме найбільшою часткою залишаються вироки за ч. 5 (264), що становить 42 % від загальної кількості вироків за спеціальною процедурою «in absentia», 41 % (256) становить ч. 7 аналізованої статті. Інші частини ст. 111¹ КК України містять меншу частку від загальної кількості, а саме: ч. 3 – 10 %, ч. 4 – 5%, ч. 6 – 1%, ч. 1 – 1 % і за ч. 2 в ЄДРСР міститься лише 2 вироки за спеціальною процедурою «in absentia» (рис. 3).

Отже, можна зробити висновок, що за спеціальною процедурою «in absentia» розглядаються справи за всіма частинами ст. 111¹ КК України, окрім першої та другої (лише 1 % від загальної кількості), і кількість таких проваджень значно зросла за 2024 рік.

Було також проаналізовано загальну кількість вироків щодо кримінальних проступків, а саме за частинами 1 та 2 ст. 111¹ КК України, що становить 583 та 352 вироки за загальним порядком, та 5 та 2 вироки за спеціальною процедурою «in absentia» відповідно.

*Рис. 4. Кількість вироків за частинами 1, 2 ст. 111¹ КК України/
укладено угоду про визнання винуватості*

Зокрема, саме частини 1, 2 аналізованої статті мають найбільшу кількість постановлених вироків, але найменшу за спеціальною процедурою «in absentia». Слід зазначити, що тенденція щодо укладення угод про

визнання винуватості протилежна: за всіма частинами кількість укладених угод зменшилася, найбільша частка залишається у справах за частинами 1 та 4, а саме за ч. 1 ст. 111¹ КК України – 583/121, за ч. 2. ст. 111¹ КК України – 352/28. Також слід виокремити процедуру спрощеного провадження, яка застосовується до кримінальних проступків. У межах ст. 111¹ КК України справи за частинами 1 та 2 можуть розглядатися у порядку спрощеного провадження, адже саме ці порушення є кримінальними проступками. За досліджуваний період 56 % справ за ч. 1 та 91 % справ за ч. 2 були розглянуті в межах спрощеного провадження (рис. 4).

Системний аналіз ЄДРСР свідчить, що є певна динаміка зростання скерованих обвинувальних актів за аналізованою статтею, а також інші аспекти відносно кількості щодо конкретних частин та укладання угоди про визнання винуватості підозрюваним (обвинуваченим).

1. Найбільше вироків постановлено за ч. 1 ст. 111¹ КК України (583, з них «in absentia» – 5).

2. Кількість вироків, проголошених за 2024 рік за ч. 7 ст. 111¹ КК України, зросла порівняно з попередніми роками (256).

3. Зросла загальна кількість обвинувальних актів, що розглядаються «in absentia».

4. За спеціальною процедурою «in absentia» здійснюється розгляд за всіма частинами ст. 111¹ КК України, хоча за частинами 1, 2 лише 7 вироків.

5. За ч. 5 та ч. 7 розглянутих обвинувальних актів перевищує 80 % від загальної кількості розглянутих справ за іншими частинами аналізованої статті.

6. Кількість справ, у яких укладено угоду про визнання винуватості, зменшилася порівняно з попередніми роками (2022–2023 рр.).

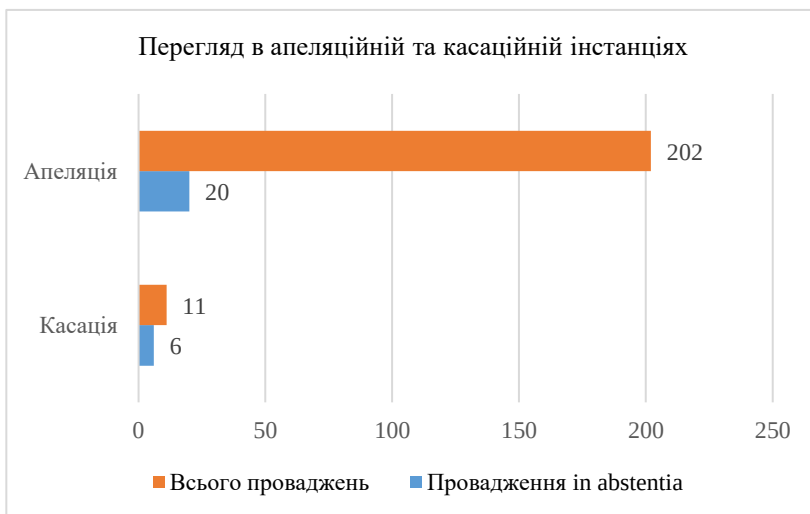

Рис. 5. Статистичні дані перегляду справ в апеляційній та касаційній інстанціях

Щодо ситуації із розглядом справ в апеляційній інстанції, то загалом було подано апеляційні скарги у 202 справах, 22 за спеціальною процедурою «in absentia». Касаційний перегляд відбувся по 11 справах, із них 6 за спеціальною процедурою «in absentia» (рис. 5).

На сьогодні виправдувальних вироків за аналізованою статтею за спеціальною процедурою «in absentia» не було проголошено. Водночас винесено два виправдувальні вирокі в загальному порядку, один із яких за ч. 1 ст. 111¹ КК України,⁴⁹ а другий – за ч. 7 ст. 111¹ КК України, проте він був скасований ухвалою суду апеляційної інстанції⁵⁰.

Аналіз виправдувального вироку за ч. 1 ст. 111¹ КК України: *особа обвинувачувалась у публічному запереченні здійснення збройної агресії рф проти України, що виразилося у різного роду висловлюваннях. Стороною обвинувачення було представлено чотирьох свідків, які підтвердили вчинення вказаних дій, стороною захисту було представлено шість свідків,*

⁴⁹ Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 10.10.2023 : справа № 740/4456/22, провадження № 1-кп/740/119/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114072331>.

⁵⁰ Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 10.01.2024 : справа № 191/3178/22, провадження № 1-кп/191/232/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116187804>.

які їх заперечили. Висновки, яких дійшов суд, зокрема, полягали в тому, що він визнав правдивою версію сторони захисту щодо невинуватості обвинуваченого та наклепу на основі приватноправового конфлікту між двома родичами щодо обливання фарбою паркану⁵¹.

Аналіз виправдувального вироку за ч. 7 ст. 111¹ КК України: особа обвинувачувалась у добровільному обійманні посади в правоохоронному органі окупаційної влади, а саме помічника чергового «Ізолятора временного содержания Троицкого РОВД МВД ЛНР». Розгляд справи відбувся за відсутності підсудного, стороною обвинувачення було представлено двох свідків, протоколи огляду знімків екрану, і ще частину матеріалів, що їх суд не визнав доказами. Суд ухвалив виправдувальний вирок на основі того, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є громадянин України, і суд зазначив, що стороною обвинувачення не було подано доказів, які підтверджували б факт українського громадянства обвинуваченого. З огляду на це прокурор подав апеляційну скаргу, зазначивши неповноту судового провадження та необ'єктивне трактування письмових доказів, а також їх вибіркове дослідження. Суд апеляційної інстанції скаргу задовольнив частково, і справу відправлено на новий розгляд. Ухвала у справі № 191/3178/22 від 20.03.2024⁵².

Так, відповідно до аналізу вироків з ЄДРСР за ст. 111¹ КК України можна зробити певні висновки щодо особливостей застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів:

- за частинами 1 та 2 ст. 111¹ КК України запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не застосовується;

- за ч. 3 ст. 111¹ КК України згаданий захід застосовувався у 28 провадженнях, серед яких у 20 провадженнях вирок були ухвалені «in absentia», а в решті 8 провадженнях – в присутності особи. А середня тривалість тримання під вартою у цих провадженнях – 6 місяців. Цікавим, зокрема, є факт, що в одному із проваджень спершу було обрано цілодо-

⁵¹ Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 10.10.2023 : справа № 740/4456/22, провадження № 1-кп/740/119/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114072331>.

⁵² Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 10.01.2024 : справа № 191/3178/22, провадження № 1-кп/191/232/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116187804>; Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 20.03.2024 : справа № 191/3178/22, провадження № 11-кп/803/1125/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/117905124>.

бовий домашній арешт як запобіжний захід, який згодом судом апеляційної інстанції за апеляційною скаргою прокурора було замінено на тримання під вартою⁵³;

– за ч. 4 ст. 111¹ КК України у 31 провадженні до особи обирався запобіжний захід – тримання під вартою, загалом у 23 з них вирок був ухвалений у присутності особи, а решта 8 – «in absentia». Максимальний строк тримання під вартою за підозрою у вчиненні діяння, передбаченого цією частиною, сягав 18 місяців, а середня тривалість такого запобіжного заходу становила 8 місяців. Також щонайменше у трьох випадках визначався розмір застави;

– за ч. 5 ст. 111¹ КК України у 171 провадженнях до підозрюваних застосовувався запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, і лише у 30 провадженнях вирок був ухвалений у присутності особи. Зокрема, найдовший строк тримання під вартою за підозрою у вчиненні діяння, передбаченого цією частиною, становив 18 місяців, а середня тривалість цього запобіжного заходу становила 9 місяців. В одному із проваджень вирок було замінено запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на особисте зобов'язання;

– за ч. 6 ст. 111¹ КК України загалом згаданий захід застосовувався лише у 9 провадженнях, у 5 з яких вирок було ухвалено в присутності особи. Найдовший строк тримання під вартою у провадженнях за цією частиною ст. 111¹ КК України, де вирок був винесений у присутності особи, становив 20 місяців (тобто майже два роки), а середня тривалість тримання під вартою у таких провадженнях – 13 місяців;

– за ч. 7 ст. 111¹ КК України у 125 провадженнях до підозрюваних застосовувався запобіжний захід – тримання під вартою, лише у 27 провадженнях вирок був ухвалений у присутності особи. Найдовший строк тримання під вартою за підозрою вчинення діяння, передбаченого цією частиною, становив 20 місяців, а середня тривалість запобіжного заходу становила 10 місяців.

Одним із проблемних питань наразі залишається застосування до обвинувачених заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів (особливо запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою). Аналіз судової практики свідчить про широке застосування саме найбільш суворого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що обумовлюється передусім наявними ризиками і тяжкістю скоєного злочину. Часто суди не визначають розмір застави під час обрання зазначеного запобіжного заходу.

⁵³ Ухвала Харківського апеляційного суду від 23.10.2023 : справа № 638/6804/23, провадження № 11-сс/818/1219/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/114575468>.

Отже, на підставі проведеного дослідження та аналізу судових рішень з ЄДРСР можна зробити такі висновки:

- нечітке та розмите розмежування складів дій, які не завжди підпадають під колабораційну діяльність, або конкурують з іншими складами злочинів;

- нечіткість формулювань у передбачених восьми частинах аналізованої статті КК України призводить до широкого тлумачення кваліфікуючих ознак злочинів;

- відсутність пріоритезації справ;

- питання співрозмірності злочину з видом та строком покарання;

- переважне обрання тримання під вартою як запобіжного заходу підозрюваному на досудовому розслідуванні;

- укладання угоди про визнання винуватості та розгляд справи за спрощеною процедурою;

- окремо увагу приділено розгляду справ за спеціальною процедурою «in absentia».

- у переважній більшості вирoki ґрунтуються на показаннях свідків та документах. Проте слід враховувати, що інформація з відкритих джерел з часом може бути видалена чи знищена, тоді як ч. 1 ст. 23 КПК України передбачає безпосереднє дослідження доказів судом. Суди України, маючи на меті додержання засади безпосередності дослідження доказів, отриманих шляхом огляду інтернет-ресурсів, ставлять питання про дослідження в ході судового засідання інформаційного ресурсу, з якого виготовлена копія відповідної інформації, що не завжди може бути реалізовано через її видалення.

ДОДАТКИ

Додаток 1

План розслідування кримінального правопорушення (для органів досудового розслідування Національної поліції України)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Куп'янського районного відділу поліції Головного управління Національної поліції в Харківській області

Роман ПЕТРОВ

_____. _____. 2024 року

ПЛАН

розслідування кримінального провадження, внесеного до

Єдиного реєстру досудових розслідувань 14.02.2024 р.

№ 220242220000000225

за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111, ч. 5 ст. 111¹ КК України.

Фабула. Гр-н Громов О. Г., в період з 14.01.2024 по 25.01.2024 р. розміщував пропагандистські матеріали у мережі Інтернет, в яких призивав до розв'язання збройного конфлікту, звинувачував владу України, виправдовував збройну агресію рф проти України, пропагував ідею приєднання території Харківщини до рф.

Крім того, в період з 23.01.2024 по 29.01.2024 р., Громов О. Г., перебуваючи у м. Куп'янську, добровільно обійняв посаду так званого «заступника голови ВЦА з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю», перебуваючи на якій здійснював адміністративно-господарські функції, а саме: забезпечив формування структури окупаційного органу та налагодив його кадрове забезпечення у сфері внутрішньої політики та по зв'язкам з громадськістю, забезпечував вплив та агітацію місцевого населення, шляхом проведення масових заходів щодо популяризації проросійських ідей, схилення до співпраці і надання допомоги представникам військових формувань рф, в тому числі отримання паспортів рф.

№ з/п	Потреби досудового розслідування, у тому числі обставини, що підлягають доказуванню	Слідчі (розшукові), процесуальні, інші дії, які треба здійснити з метою забезпечення потреб досудового розслідування	Термін виконання	Виконавець	Примітка
Версія № 1					
Гр-н Громов О. Г. заздалегідь співпрацював із незаконними збройними формуваннями рф, навмисно не покинув територію м. Куп'янська Харківської області та добровільно обійняв посаду так званого «заступника голови ВЦА з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю», перебуваючи на якій здійснював адміністративно-господарські функції на окупаційній території					
Версія № 2					
Гр-н Громов не залишив територію м. Куп'янська Харківської області через обставини, що не залежали від його волі, і під тиском незаконних збройних формувань здійснював адміністративно-господарські функції в окупаційному органі					

	Обставини, що підлягають встановленню	Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії (рішення), організаційні заходи	Строки виконання	Виконавець	Примітка
1	Підстави для відкриття кримінального провадження	– аналіз джерел інформації про вчинений злочин; – внесення відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК)	14.02.24	Слідчий	
2	Рівень складності кримінального провадження, з урахуванням кількості підозрюваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування	– вивчення зібраних матеріалів та оцінка рівня складності; – визначення групи слідчих у вказаному кримінальному провадженні (п. 1 ч. 2 ст. 39, ч. 1 ст. 214 КПК України)	14.02.24	Прокурор	
3	Публічність закликів до співпраці з державою-агресором або заперечень здійснення збройної агресії проти України	– інформаційно-аналітичний аналіз профілів соціальних інтернет-мереж (Facebook, Вконтакте, Telegram, TikTok, Instagram, YouTube, Viber); – огляд публікацій на вебсторінках (вебсайтах) із метою фіксації забореного контенту;	15.02.24 16.02.24	Працівник оперативного підрозділу Слідчий	

		– огляд відеозаписів у відкритій мережі «Інтернет»; – огляд персональної сторінки Громова О. Г. в соціальних мережах (Telegram-канала та Facebook); – призначення судово-лінгвістичної експертизи відеозаписів (де Громов О. Г. виправдовує збройну агресію РФ проти України, підтримує її воєнно-політичний курс, схвально заявляє про припинення існування держави України як такої, чим надає інформаційну допомогу супротивнику); – доручення оперативним підрозділам щодо отримання інформації про заклики Громова О. Г. до співпраці з державою-агресором та перехід його на бік ворога	17.02.24	Слідчий	
			17.02.24	Слідчий	
			19.02.24	Слідчий	
4	Місце вчинення протиправних дій	– звернення до діючої міської військової адміністрації для отримання офіційної інформації, що підтверджує факт вчинення протиправних дій Громовим О. Г. саме на тимчасово окупованій території України	19.02.24	Слідчий	

5	Факт добровільного зайняття Громовим О. Г. посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора	– надання доручення оперативному підрозділу з метою встановлення фактів та свідків, які підтверджують факт перебування Громова О. Г. на посаді, пов'язаній з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора; – допит свідків, які підтверджують факт добровільного перебування Громова О. Г. на посаді, пов'язаній з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора; – проведення огляду приміщення органу, створеного на тимчасово окупаційній території (військово-цивільної адміністрації) з метою виявлення та вилучення оригіналів та	20.02.24	Слідчий	
			21.02.24	Працівник оперативного підрозділу	
			22.02.24	Слідчий, працівник опе-	

		копій документів, які підтверджують діяльність Громова О. Г. на посаді заступника голови вказаного незаконного органу влади та вчинення ним дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України шляхом переходу на бік ворога в умовах воєнного конфлікту та надання допомоги представникам іноземної держави;		ративного підрозділу	
		– огляд паперових документів, вилучених під час проведення огляду будівлі військово-цивільної адміністрації, створеної на тимчасово окупованій території;	23.02.24	Слідчий	
		– огляд електронних документів на фізичних носіях інформації (жорсткий диск – HDD, SSD; дискові носії – CD, DVD, Blue-Ray-диски, дискети; USB-диски; оперативний запам'ятовуючий пристрій; принтер, у пам'яті якого містяться документи у «черзї друку»;	24.02.24	Слідчий	

		– огляд публікацій на вебсторінках (вебсайтах) (Facebook, Вконтакте, Telegram, TikTok, Instagram, YouTube, Viber); – проведення обшуку за місцем, де проживав Громов О. Г. на момент тимчасової окупації, з метою відшукування предметів та документів, що підтверджують сприяння РФ у збройній агресії та факт добровільного призначення та перебування його на посаді в окупаційному органі	25.02.24	Слідчий	
6	Ідентифікація Громова О. Г.	– проведення пред’явлення для впізнання за фотознімками Громова О. Г. (ст. 228 КПК України); – призначення фотопортретної (відеоportретної) експертизи	27.02.2024 29.02.2024	Слідчий Слідчий	
7	Місцезнаходження Петрова О. Г.	– надання доручення оперативному підрозділу (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, ст. 41 КПК України) з метою встановлення місцезнаходження Громова О. Г. (на деокупованій чи окупованій території);	29.02.2024	Слідчий	

		– проведення установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) Громова О. Г. в порядку ст. 268 КПК України; – допит свідків, які можуть надати інформацію про місцезнаходження Громова О. Г. (на деокупованій чи окупованій території); – моніторинг соціальних мереж з метою отримання інформації про місце дислокації Громова О. Г.	29.02.2024 29.02.2024 29.02.2024	Працівник оперативного підрозділу Слідчий Працівник оперативного підрозділу	
8	Характеризуючі дані на Громова О. Г.	– запити на отримання характеризуючих даних на Громова О. Г.	30.02.2024	Слідчий	

9	Наявність достатніх підстав для повідомлення особі про підозру в порядку ст. 297 ¹ КПК України (встановлення факту переховування Громова О. Г. від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності)	– складання повідомлення про підозру Громову О. Г. із викладенням всіх обставин вчинення злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 5 ст. 111 КК України та опублікування у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора; – опублікування повістки про виклик Громова О. Г. для вручення повідомлення про підозру у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора	02.03.2024	Прокурор	
			02.03.2024	Прокурор	

10	Дотримання права на захист Громова О. Г.	– звернення до Центру надання правової допомоги та призначення захисника у кримінальному провадженні в порядку спец. розслідування; – направлення копій повістки про виклик та повідомлення про підозру Громова О. Г. призначеному захиснику (захисникам)	02.03.2024 02.03.2024	Прокурор Прокурор	
11	Правові підстави для проведення спеціального розслідування	– підготовка та направлення клопотання слідчому судді про надання дозволу на проведення спеціального розслідування в порядку ст. 297 ² КПК України	09.03.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	
12	Можливість Громова О. Г. отримувати інформацію щодо ходу та результатів досудового розслідування стосовно нього у порядку спеціального розслідування	– повідомлення про ухвалення слідчим суддею рішення про здійснення спеціального досудового розслідування у відношенні Громова О. Г. у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора	09.03.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	

13	Можливість затримати Громова О. Г. у разі його появи на території, підконтрольній Україні	– підготовка та направлення клопотання слідчому судді про надання дозволу на затримання з метою приводу; – надання доручення оперативному підрозділу (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, ст. 41 КПК України) з метою встановлення місцезнаходження Громова О. Г.;	14.03.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	
14	Забезпечення виконання підозрюваним своїх процесуальних обов'язків	– повістка про виклик Громова О. Г. для вручення повідомлення про завершення досудового розслідування та ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора; – надання призначеному захиснику доступу до матеріалів кримінального провадження (ст. 290 КПК України)	19.03.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	

15	Підстави для скерування кримінального провадження до суду	– складання обвинувального акту у відношенні Громова О. Г. за ст. 111 ¹ КК України та направлення його до суду	19.03.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	
----	---	---	------------	--	--

**Старший слідчий Куп'янського районного відділу поліції
Головного управління
Національної поліції в Харківській області
майор поліції**

Роман ВЕТРОВ

Додаток 2

План розслідування кримінального правопорушення (для слідчих органів Державного бюро розслідувань)

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Керівник слідчого відділу
Державного бюро розслідувань у
м. Краматорську
Роман БОГДАН**
_____. _____. 2024 року

57

ПЛАН

розслідування кримінального провадження, внесеного до
Єдиного реєстру досудових розслідувань 01. 07. 2024 р.

№ 12024043570007777

за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ч. 7 ст. 111¹ КК України.

Фабула. Гр-н Петров О. Г., який до окупації виконував функції поліцейського (оперуповноваженого) у м. Ізюмі Харківської області, проживаючи в окупованому м. Ізюмі Харківської області, під час дії воєнного стану, 11.06.2022, добровільно подав документи та призначений на посаду оперуповноваженого у незаконно створеному відділі поліції м. Ізюмі і перебуваючи на посаді в незаконно створеному правоохоронному органі окупаційної влади (поліції), у період з 11.06.2022 по кінець червня (більш точної дати слідством не встановлено), виконував свої службові обов'язки, спрямовані на функціонування вказаного незаконного правоохоронного органу.

№ з/п	Потреби досудового розслідування, в тому числі обставини, що підлягають доказуванню	Слідчі (розшукові), процесуальні, інші дії, які треба здійснити з метою забезпечення потреб досудового розслідування	Термін виконання	Виконавець	Примітка
Версія № 1					
Гр-н Петров О. Г., маючи на меті співпрацювати із незаконними збройними формуваннями рф, навмисно не покинув територію м. Ізюма Харківської області з метою подальшого виконання службових обов’язків, спрямованих на функціонування незаконного правоохоронного органу.					
Версія № 2					
Гр-н Петров О. Г. не залишив територію м. Ізюма Харківської області через обставини, що не залежали від його волі, і під тиском незаконних збройних формувань виконував службові обов’язки, спрямовані на функціонування незаконного правоохоронного органу.					

	Обставини, що підлягають встановленню	Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії (рішення), організаційні заходи	Строки виконання	Виконавець	Примітка
1	Підстави для відкриття кримінального провадження	– аналіз джерел інформації про вчинений злочин; – внесення відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК України)	01.07.2024	Слідчий ДБР	

2	Рівень складності кримінального провадження, з урахуванням кількості підозрюваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування	– вивчення зібраних матеріалів та оцінка рівня складності; – визначення групи слідчих у вказаному кримінальному провадженні (п. 1 ч. 2 ст. 39, ч. 1 ст. 214 КПК України)	01.07.2024	Керівник ОДР	
3	Об'єктивна сторона (факт добровільного зайняття Петровим О. Г. посади у незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території)	– вивчення офіційної інформації з метою встановлення факту перебування м. Ізюма Харківської області на час вчинення злочину в тимчасовій окупації; – надання доручення оперативному підрозділу з метою встановлення свідків, які підтверджують факт перебування Петрова О. Г. на посаді оперуповноваженого у незаконно створеному відділі поліції м. Ізюма Харківської області; – інформаційно-аналітичний аналіз профілів соціальних інтернет-мереж (Facebook, Вконтакте, Telegram, TikTok, Instagram, YouTube, Viber);	01.07.2024 04.07.2024 05.07.2024	Слідчий ДБР Працівник оперативного підрозділу Слідчий ДБР	

		– огляд публікацій на вебсторінках (вебсайтах) із метою фіксації забороненого контенту; – допит свідків, які підтверджують факт перебування Петрова О. Г. на посаді оперуповноваженого у незаконно створеному відділі поліції м. Ізюма Харківської області на окупованій території; – проведення огляду приміщення правоохоронного органу, який був створений під час окупації, з метою відшукування документів, що підтверджують факт перебування Петрова О. Г. на посаді оперуповноваженого у незаконно створеному відділі поліції м. Ізюма Харківської області (накази про призначення, посадові інструкції, рапорти тощо); – огляд електронних документів на фізичних носіях інформації (жорсткий диск – HDD, SDD; дискові носії – CD, DVD, Blue-Ray-диски, дискети; USB-диски; оперативний запам'ятовуючий пристрій; принтер, у пам'яті якого містяться документи у «черзі друку»	06.07.2024	Слідчий ДБР	
			09.07.2024	Слідчий ДБР, Працівник оперативного підрозділу	
			10.07.2024	Працівник оперативного підрозділу	
			11.07.2024	Слідчий ДБР	

4	Суб'єктивна сторона (умисел Петрова О. Г., на добровільне виконання службових обов'язків, спрямованих на функціонування незаконного правоохоронного органу та мотив колабораційної діяльності)	– надання доручення оперативному підрозділу (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, ст. 41 КПК України) з метою встановлення свідків, очевидців, які можуть бути поінформовані про обставини колабораційної діяльності; – допит свідків, які можуть підтвердити наміри Петрова О. Г. перейти на бік ворога у разі окупації м. Ізюма Харківської області російськими військами та пропагував ідею приєднання території Харківщини до рф; – допит свідків, яким відома інформація про обставини призначення Петрова О. Г. на посаду оперуповноваженого у незаконно створеному відділі поліції м. Ізюма і обставини перебування на посаді в незаконно створеному правоохоронному органі окупаційної влади (поліції); – проведення обшуку за місцем проживання Петрова О. Г. з метою відшукування предметів та документів, що підтверджують факт добровільного призначення та перебування Петрова О. Г. на посаді оперуповноваженого у	01.07.2024	Слідчий ДБР	
			12.07.2024	Слідчий ДБР	
			12.07.2024	Слідчий ДБР	
			19.07.2024	Слідчий ДБР	

		незаконно створеному відділі поліції м. Ізюмі Харківської області; – огляд публікацій на вебсторінках (вебсайтах); – призначення судово-лінгвістичної експертизи відеозаписів (де Петров О. Г. виправдовує збройну агресію РФ проти України, підтримує її воєнно-політичний курс, схвально заявляє про припинення існування держави України як такої, чим надає інформаційну допомогу супротивнику)	19.07.2024 25.07.2024	Слідчий ДБР Слідчий ДБР	
5	Ідентифікація Петрова О. Г. як особи, яка перебувала на посаді оперуповноваженого у незаконно створеному відділі поліції м. Ізюмі в незаконно створеному правоохоронному органі окупаційної влади (поліції)	– проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками Петрова О. Г. (ст. 228 КПК України); – призначення фотопортретної (відео-портретної) експертизи	25.07.2024 25.07.2024	Слідчий ДБР Слідчий ДБР	
6	Місцезнаходження Петрова О. Г.	– надання доручення оперативному підрозділу (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, ст. 41 КПК України) з метою встановлення місцезнаходження Петрова О. Г.	25.07.2024	Слідчий ДБР	

		(на деокупованій чи окупованій території); – проведення НСРД в порядку ст. 268 КПК України (для отримання від мережевої інфраструктури або мобільного кінцевого (термінального) обладнання відомостей про місцезнаходження мобільного кінцевого (термінального) обладнання (точки його підключення до мережі), а в мережі фіксованого зв'язку – даних про фізичну адресу кінцевого пункту мережі); – допит свідків, які можуть надати інформацію про місцезнаходження Петрова О. Г. (на деокупованій чи окупованій території); – моніторинг соціальних мереж з метою отримання інформації про місце дислокації Петрова О. Г.	25.07.2024 25.07.2024 25.07.2024	Працівник оперативного підрозділу Працівник оперативного підрозділу	
7	Характеризуючі дані на Петрова О. Г.	– тимчасовий доступ до речей та документів з метою вилучення; – наказ про призначення Петрова О. Г. до правоохоронного органу м. Ізюма Харківської області до окупації;	25.07.2024	Працівник оперативного підрозділу	

		– наказ про призначення Петрова О. Г. до правоохоронного органу м. Ізюма Харківської області під час окупації; – особиста справа Петрова О. Г. з відділу кадрів правоохоронного органу; – отримання характеризуючи матеріалів з місця проживання Петрова О. Г.	25.07.2024	Працівник оперативного підрозділу	
8	Наявність достатніх підстав для повідомлення особі про підозру в порядку ст. 297 ¹ КПК України (встановлення факту переховування Петрова О. Г. від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності)	– складання повідомлення про підозру Петрову О. Г. із викладенням усіх обставин вчинення злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111 КК України та опублікування у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора; – опублікування повістки про виклик Петрова О. Г. для вручення повідомлення про підозру у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора	26.07.2024	Прокурор	

9	Дотримання права на захист Петрова О.Г.	– звернення до Центру надання правової допомоги та призначення захисника у кримінальному провадженні в порядку спец. розслідування; – направлення копій повістки про виклик та повідомлення про підозру Петрова О. Г. призначеному захиснику (захисникам)	26.07.2024	Прокурор	
10	Правові підстави для проведення спеціального розслідування	– підготовка та направлення клопотання слідчому судді про надання дозволу на проведення спеціального розслідування в порядку ст. 297 ² КПК України	30.07.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	
11	Можливість Петрова О. Г. отримувати інформацію щодо ходу та результатів досудового розслідування у відношенні нього у порядку спеціального розслідування	– повідомлення про ухвалення слідчим суддею рішення про здійснення спеціального досудового розслідування у відношенні Петрова О. Г. у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора	30.07.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	

12	Можливість затримати Петрова О. Г. у разі його появи на території, підконтрольній Україні	– підготовка та направлення клопотання слідчому судді про надання дозволу на затримання з метою приводу; – надання доручення оперативному підрозділу (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, ст. 41 КПК України) з метою встановлення місцезнаходження Петрова О. Г.	05.08.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	
13	Забезпечення виконання підозрюваним своїх процесуальних обов’язків	– повістка про виклик Петрова О. Г. для вручення повідомлення про завершення досудового розслідування та ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора; – надання призначеному захиснику доступу до матеріалів кримінального провадження (ст. 290 КПК України)	10.08.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	
14	Підстави для скерування кримінального провадження до суду	– складання обвинувального акту у відношенні Петрова О. Г. за ч. 1 та ч. 5 ст. 111 ¹ КК України та направлення його до суду	07.08.2024	Прокурор або слідчий за погодженням з прокурором	

Слідчий слідчого відділу
ДБР у м. Краматорськ

Артем ВЕРЛАТИЙ

ДЛЯ НОТАТОК

C71

Спеціальне досудове розслідування під час розслідування колабораційної діяльності: метод. рек. / [А. В. Шевчишен, Г. К. Тетерятник, С. Є. Абламський та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України М. С. Пуцкірідзе ; МВС України ; Гол. слідче управління Нац. поліції України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Дніпров. держ. ун-т внутр. справ ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2025. – 68 с.

У методичних рекомендаціях з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства України висвітлено особливості здійснення спеціального досудового розслідування колабораційної діяльності; розкрито ознаки спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, а також підстави та умови для здійснення розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України; охарактеризовано процесуальний порядок залучення захисника під час спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України та порядок вручення процесуальних документів.

УДК 343.137:343.322](477)

Навчальне видання

ШЕВЧИШЕН А. В.,
ТЕТЕРЯТНИК Г. К.
АБЛАМСЬКИЙ С. Є. та ін.

СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Методичні рекомендації

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 3,97.
Обл.-вид. арк. 3,04. Тираж 100 прим.